

[B] **EEN HOLLANDSE MONTAIGNE?
DE “ZEDEKUNST” VAN COORNHERT HERTAALD**

“Hij zou de Hollandse Montaigne hebben kunnen zijn, als hij even begaafd was geweest als Montaigne.” Het oordeel dat Menno ter Braak in 1939 over Dirck Volckertszoon Coornhert velde, is sympathieker dan het op basis van deze ene halve zin wellicht lijkt. Het vervolg van de bewuste zin geeft dat meteen aan: “ook in zijn bescheiden formaat als schrijver” is deze Coornhert volgens Ter Braak “volkomen onze genegenheid waard”. Met de heruitgave van Coornherts magnum opus – het in 1586 anoniem gepubliceerde *Zedekunst, dat is wellevenskunst* dat dankzij een nieuwe editie van Uitgeverij Verloren voor het eerst in hedendaags Nederlands beschikbaar is – kunnen we de twee kanten van Ter Braaks oordeel driekwart eeuw na de feiten op hun waarde testen. En wat blijkt? Nederlands meest scherpzinnige essayist heeft weer eens een punt – twee keer zelfs.

Dirck Volckertszoon Coornhert (1522-1590) was een volle tijdgenoot van Michel Eyquem de Montaigne (1533-1592) en in vele opzichten het product van hetzelfde complexe moment in de ontwikkeling van de cultuur van het Europese vasteland dat de *Essais* ten gronde heeft bepaald. “Renaissance” en “reformatie” zijn de sleuteltermen die men het vaakst hanteert om dat moment beter te begrijpen, ook al is het onderzoek naar de paradoxale verhouding tussen de twee fenomenen waarvoor deze begrippen staan, nog lang niet afgerond. Enerzijds zijn de meest vooraanstaande geesten van de zestiende eeuw gefascineerd door de cultuur van de oudheid, die ze als bron van vernieuwing voor hun eigen denken willen doen heropleven en een nieuw, niet-heidens bestaan willen geven. Anderzijds streven ze naar een verdieping van de religieuze ervaring die hen voorbij de beperkende kaders kan brengen van het traditionele, dat ze als verstarde ervaren. Zowel het denken van de renaissance als dat van de reformatie stelt het belang van het individu centraal. In de renaissance treedt het individu voor het eerst op de voorgrond, zo wil de intussen klassieke lectuur van dit tijdvak, en in de religieuze beleving van de reformatie is datzelfde individu tegelijk fundament en sluitstuk van het geloof.

Voor een goed begrip van het werk van Montaigne en Coornhert is van de twee sleutelbegrippen vooral het eerste van groot belang. Zeker, de hervorming van de religie speelt ook bij hen een rol van betekenis, maar geen van beiden zullen we snel tegenkomen in overzichtswerken die de reformatie in kaart trachten te brengen. Wat Coornhert betreft, is het zelfs zo dat zijn denken zich juist in oppositie tot bepaalde vertegenwoordigers van de reformatie heeft ontwikkeld. Vooral met (of beter gezegd: *tegen*) Calvijn heeft Coornhert heel wat geredetwist. Hun discussie was hevig en principieel en ze draaide om een zaak die Coornhert niet minder na aan het hart lag dan de Geneefse hervormer. Voorop stond voor Coornhert de vrijheid die de mens moet hebben om een godsdienst te kiezen: die vrijheid staat voor hem boven alles. Kiezen en geloven zijn voor Coornhert van twee een, zoals Jaap Gruppelaar in zijn inleiding bij deze nieuwe uitgave van de *Zedekunst* aangeeft: het geloof is “willig” – als de mens het niet wil, kan het ook geen echt geloof zijn. Voor Calvijn daarentegen zet de klemtoon op de wil van de mens de deur open naar de ketterse gedachte dat niet alles door God is bepaald. Geloven is voor Calvijn je ondergeschikt maken aan de wet van God. Als de mens zijn wil volgt, aldus Calvijn, begeeft hij zich onvermijdelijk op het pad van de zonde.

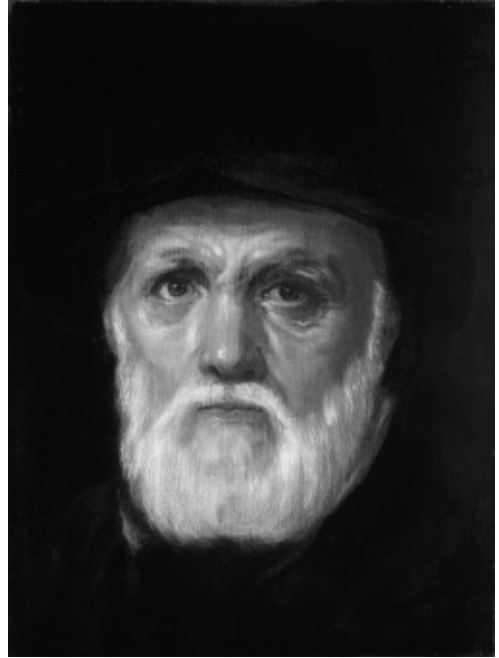
Het verschil tussen Calvijn en Coornhert is ingewikkelder dan dat, maar je zou het kunnen zien als het onderscheid tussen een pessimist en een optimist. Voor Calvijn is de mens zondig en niet in staat om uit eigen beweging het juiste te doen. Om het zielenheil te verwerven is dan ook de gratie van God nodig. God wikt en de mens beschikt. Coornhert zal vanzelfsprekend ook de alles bepalende aanwezigheid van God beklemtonen, maar een niet minder cruciaal deel van zijn denken is gereserveerd voor wat hij als de volmaakbaarheid van de mens beschouwt. De mens moet naar het goede streven en hij kan dat omdat hij beschikt over de rede en over een vrije wil. Dat laatste is voor Calvijn ondenkbaar. De mens kan maar beter niet willen, want alles is bepaald (“gepredetermineerd”) door God, aan wiens wil de mens zich ondergeschikt moet maken. Calvijn volgt in de discussie over de vrije wil de traditie van Luther (1483-1546); Coornhert bevindt zich in die discussie

in het spoor van Erasmus (1466(?)–1536), zijn landgenoot en grote inspiratiebron.

Coornherts optimistische kijk op de mens ligt evenzeer in de lijn van een aantal typisch renaissancistische traktaten over de “waardigheid” van Gods centrale schepsel, zoals de bekende *Oratio de hominis dignitate* van Pico della Mirandola (1463–1494). Meer dan het stempel van de reformator is dus dat van de renaissancist van toepassing op Coornhert, zeker als we die term in de betekenis opvatten van een begrip dat er nauw mee verbonden is: de humanist. Dat is zeker een label dat Coornhert met Montaigne deelt. Beiden ontwikkelen ze hun denken in dialoog met auteurs uit de oudheid, die ze niet alleen als inspiratiebron maar ook als gesprekspartner beschouwen. In het geval van de *Zedekunst* is niet zo precies aan te duiden op welke klassieke bronnen Coornhert allemaal een beroep deed voor de uitbouw van zijn eigen moraal-filosofische redeneringen, maar hoe dan ook, hij was goed vertrouwd met het werk van Seneca en van Cicero, van wie hij respectievelijk *De beneficiis* en *De officiis* vertaalde. Ook van Boethius’ *De consolatione philosophiae* (een vroegchristelijk traktaat over de troostende werking van de filosofie) maakte hij een vertaling.

Dat laatste boek, aldus Jaap Gruppelaar, moet Coornhert vaak ook zelf troost geboden hebben in de vele tegenslagen waarmee hij tijdens zijn leven te kampen kreeg. Als secretaris van de stad Haarlem kwam hij in contact met Willem van Oranje, in de vroege jaren van de opstand tegen Spanje. Zijn betrokkenheid bij het verzet zorgde er samen met zijn polemische geschriften voor dat hij verschillende perioden van zijn leven in ballingschap moest doorbrengen. In 1568 wordt hij zelfs bij verstek ter dood veroordeeld door de Spaanse bezetter. Ook de *Zedekunst* kwam tot stand tijdens een periode van ballingschap, maar het typeert Coornherts geschrift – de eerste “ethica” in een Europese volkstaal – dat de reflectie op de hoogste waarden en deugden die de auteur in zijn tekst formuleert nauwelijks verwijzingen bevat naar het eigen leven van die auteur. Zelfs wanneer hij in zijn tekst een pleidooi houdt voor de hoogste van de christelijke waarden (de naastenliefde) onthoudt hij zich van commentaar op de velen die hem die liefde hebben ontzegd.

In de afwezigheid van de auteur in zijn tekst

Dirck Volckertszoon Coornhert, kopie van een verloren doek van Cornelis van Haarlem, circa 1580–1600, 42 cm x 32,5 cm, Rijksmuseum Amsterdam.

blijkt alvast een belangrijk verschil met Montaigne. Misschien is dat wel een teken van de bescheidenheid waar Ter Braak het over heeft in zijn inschatting van Coornherts werk. Die bescheidenheid toont zich alvast niet in de omvang van Coornherts oeuvre. Dat is in kwantitatieve zin van het woord overigens veel omvangrijker dan het verzameld werk van Montaigne. Als er in ons taalgebied al iets bestond als de *Pléiade*, dan zouden Coornherts boeken allerminst passen in één volume. Zijn werk is ook diverser dan dat van de auteur van de *Essais*. Coornhert schreef vooral religieus en moraal-filosofisch proza, maar ook een aantal toneelteksten, gedichten en liederen, naast een bijzonder opvallend pleidooi voor een hervorming van het strafwezen (de *Boeventucht* uit 1587). Wie kennis wil nemen van zowat alles wat Coornhert geschreven heeft, kan online de driedelige editie raadplegen die in 1630 van *Coornherts Wercken* verscheen (coornhert.dpc.uba.uva.nl). Wie het interessante

levensverhaal van Coornhert verder wil nalezen, kan nog steeds terecht bij de biografie die Henk Bongers in 1978 publiceerde, het resultaat van een leven lang onderzoek naar leven en werk van Coornhert. Daarnaast zijn er de vele publicaties die de Coornhert Stichting sinds 2007 verzorgt, en waarvan de nieuwe editie van de *Zedekunst* de parel aan de kroon is. Jaap Gruppelaar, de energieke motor achter de stichting, heeft met zijn hertaling van Coornherts belangrijkste tekst een prachtig boek afgeleverd dat de nodige bekendheid verdient. Het is met liefde voor het onderwerp gemaakt en met respect en accuratesse voorbereid. Gruppelaars hertaling roept ook de vraag op die ongetwijfeld al bij Ter Braak moet zijn opgekomen: wat als Coornhert in de taal van Montaigne had geschreven? Maar ook omgekeerd: wat als Montaigne in de taal van Coornhert had geschreven? In dat laatste geval zou de auteur van de *Essais* vermoedelijk niet de internationale bekendheid hebben gehad die hij nu terecht wel heeft. Intussen is er van deze editie van de *Zedekunst* bij dezelfde uitgever ook een Engelse vertaling uitgekomen. Dat is een goede zaak: de renomme van deze auteur van Europese allure kan er alleen maar wel bij varen. We hebben niet veel auteurs van die status in onze vroegmoderne letterkunde. Erasmus is zeker een van hen, maar hij schreef niet in het Nederlands. Vondel kan zich ook meten met de besten uit andere taalgebieden en soms denk ik dat dat ook voor Hooft geldt. Na lectuur van deze *Zedekunst* weet ik het zeker: Coornhert hoort in dat vooraanstaande gezelschap thuis.

JÜRGEN PIETERS

DIRCK VOLCKERTSZOON COORNHERT, *Zedekunst, dat is wellevenskunste*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door J. Gruppelaar, Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2015, 500 p.
Online: www.coornhertstichting.nl en coornhert.dpc.uba.uva.nl
